

Una aportació, doncs, necessària sobre un tema que no necessita modes per a ser estudiat, però que demostra que cal reflexionar i, a poder ser, amb fonts de primera mà. Malauradament, però, l'edició no és a to amb el text. L'atapeïment del text, amb marges poc marcats, i la presentació de les citacions textuals amb uns caràcters menors i desplaçats del discurs el fan, sobretot quan hi ha un seguit de citacions seguides, de difícil lectura. Com tampoc no hi ajuda el desplaçament de les notes al final de cada capítol. Un llibre, doncs, de reflexió i de debat i, com diu Josep Fontana en el pròleg, «que obre camins nous a la recerca i que planteja problemes interessants» (p. 3). En definitiva, Albareda ha fet molt més que posar les bases per a l'estudi de la Guerra de Successió a Catalunya com podria suggerir el títol del llibre.

GENÍS BARNOSELL I PERE GIFRÉ

LA REVOLUCIÓ LIBERAL EN PERSPECTIVA

Per què els historiadors dedicats a altres períodes i problemes hem perdut interès per la controvèrsia, ben viva pocs anys arrere, al voltant de la revolució liberal espanyola? No fa gaire temps, en el curs d'una conversa amb altres persones que treballen sobre la política de la Restauració, es ponderaven les perspectives que diverses ciències socials ofereixen per a l'estudi d'aquest sistema polític: sociologia, antropologia... Algú n'assenyalà una omissió: la de la pròpia història. I ho féu, precisament, en referir-se a un llibre sobre aquell procés convuls.¹ L'anomenat «debat sobre la revolució burgesa a Espanya» ha estat un dels punts centrals de polèmica dintre la historiografia dedicada a la primera meitat del segle XIX espanyol. Hom l'ha qualificat, encertadament, de discussió sobre les peculiaritats de la història espanyola: una versió casolana del *Sonderweg* alemany.² L'objectiu d'aquesta nota —que, més que no pas una ressenya,³ voldria ser una reflexió d'àmbit més global, feta des d'una perspectiva «externa»— és recordar que eixe debat interessa no sol els especialistes del període, sinó tots els historiadors. O, si més no, aquells que treballem sobre el XIX.

Perquè val la pena subratllar que els orígens remots d'aquella discussió es troben, precisament, a les darreries de la passada centúria. Abans ningú no havia posat en dubte que els anys inicials del segle XIX espanyol havien estat una època de profunda transformació. Un acord unànime, al voltant d'eixe punt, unia des d'historiadors moderats a pensadors radicals. Però la crisi nacional espanyola iniciada cap al final del segle havia d'alterar dràsticament la percepció del passat. Contemplada en el marc d'una Europa que caminava per la via de la industrialització i —això es pensava, si més no— de la democràcia política, Espanya hauria d'haver tingut, necessàriament, alguna mancança fonamental: la d'una vertadera revolució, per exemple. Eixe fou un postulat fonamental en la configuració dels diversos pensaments regeneracionistes i, a través seu, en la visió històrica i —de vegades— en l'estratègia política de l'esquerra espanyola.⁴

1. Anna M. GARCIA ROVIRA, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars, 1832-1835* (Vic, EUMO, 1989).

2. A. SHUBERT, *Historia social de España (1800-1990)* (Madrid 1990), ps. 11-19.

3. Vegeu-ne l'excel·lent de M. RISQUES, a «L'Avenç», 137 (1990), ps. 62-63, així com la nota de J. M. FRADERA, a «Ayer», 2 (1991), ps. 144-145.

4. Vid. SHUBERT, *loc. cit.*; J. S. PÉREZ, *La revolución burguesa en España: los inicios de un debate científico, 1966-1979*, dins *Historiografía española contemporánea* (Madrid 1980), ps. 91-138, i P. RUIZ, *Algunos aspectos de la revolución burguesa en España*, dins *Le jacobinisme* (Bellaterra 1990), ps. 9-39. El desenvolupament posterior de l'argumentació deu molt al darrer dels treballs citats.

L'eco d'eixa concepció va ser audible, durant molt de temps, en la historiografia. Així es bastí la visió d'un segle XIX sense revolució política ni social; com a molt, amb un trencament purament institucional, compatible amb la persistència de la vella societat. No havent estat substancialment modificats els fonaments sòcio-econòmics de l'Antic Règim, el manteniment en el poder de les velles oligarquies seria a la base de l'autoritarisme polític (no sols no hi havia hagut democràcia, sinó un règim de caciquisme no identificable amb el liberalisme) i de l'endarreriment econòmic, simbolitzat en un fenomen al qual no es concedia carta de naturalesa capitalista: el latifundi. D'eixa visió arrenc, per exemple, la interpretació del significat social del sistema polític de la Restauració com a artefacte d'un «bloc de poder» encapçalat per una aristocràcia hegemònica sobre alguns sectors burgesos.⁵

La renovació historiogràfica ha introduït, de trenta anys ençà, correccions importants a eixe esquema de nissaga regeneracionista. A través d'un debat que seria prolix detallar ara, els historiadors arribaren a un consens respecte a l'existència de canvis en l'estructura político-institucional, amb la destrucció de la monarquia absoluta i la constitució de l'estat liberal, i en les relacions jurídicopolítiques, amb la imposició del dret sobre el privilegi i la consagració d'un nou tipus de propietat. Però es resistiren a abandonar la idea de l'excepcionalitat de l'experiència espanyola i van concloure que s'havia produït, efectivament, una revolució burgesa, però que eixa revolució havia estat molt moderada. I sobre eixa base s'ha desenvolupat tota una interpretació de la trajectòria posterior.

Així, caldria considerar com a efecte definitiu de la revolució la implantació d'un règim liberal extraordinàriament oligàrquic, organitzat, a llarg terme, sobre el canemàs de la tradició constitucional moderada, l'eix de la qual era el concepte de sobirania compartida. Eixe model polític, de restringida base censatària, hauria estat l'instrument d'uns sectors oligàrquics pràcticament inalterats durant el segle XIX. Perquè el factor social explicatiu d'aquesta revolució moderada radicaria, segons la coneguda fórmula de J. Fontana, en l'aliança entre burgesia i aristocràcia, amb la monarquia com a àrbitre.⁶

La burgesia va rebutjar un pacte amb la pagesia —altres sectors socials haurien fet un paper limitadíssim en la revolució— i preferí reconèixer els drets de propietat nobiliaris; això explicaria l'escassa transformació de les estructures sòcio-econòmiques. La pagesia, abocada a la proletarització pel caràcter continuista de la reforma agrària liberal, hauria protagonitzat una àmplia revolta contra l'estat liberal, encapçalada per l'altre sector perjudicat per la revolució: el clergat. El resultat final seria la formació d'una classe dominant, la burgesia agrària, que imposà un model econòmic retardatari, al qual s'haurien d'imputar l'endarreriment agrari i el fracàs de la industrialització.

En definitiva, els historiadors vinculats a aquesta renovació historiogràfica van concebre la revolució espanyola com a canvi d'estructura social. Però eixe canvi sols era entès com a transformació jurídica de les relacions de producció i de les formes de propietat, sense efectes reals sobre les classes socials.⁷ És aquesta interpretació la que fins ara ha gaudit de consens. Allò sorprenent, almenys per a tots aquells que no en som especialistes, és que les investigacions més recents permeten posar en qüestió eixa concepció merament

5. He suggerit la matriu regeneracionista de la «tesi del bloc de poder» a M. MARTÍ, *Las raíces sociales del comportamiento político en la Restauración. Análisis de una élite política provinciana...*, «Estudios de Historia Social», 54-55 (en curs de publicació).

6. J. FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX* (Barcelona 1973), p. 161.

7. RUIZ, *op. cit.*, p. 14. Potser l'exemple més reeixit d'aquesta visió del fenomen revolucionari siga la introducció de J. MALUQUER, *El socialismo en España, 1833-1868* (Barcelona 1977), pp. 31-96.

formal de la revolució liberal espanyola, tot accentuant-ne el caràcter de trencament, tant en l'esfera política com en la significació social i la seua repercussió econòmica.⁸

Un tret distintiu del procés revolucionari espanyol és, per exemple, l'esdeveniment efectiu d'un procés constituent, fenomen ben rar al context europeu.⁹ A més, eixe procés constituent va tenir com a eix bàsic un text, el de la Constitució del 1812, molt peculiar en el marc del liberalisme coetani. Amb el seu accent en el principi de sobirania nacional, *la Pepa* va inaugurar la dialèctica entre les tradicions constitucionals moderada i progressista i, a més, propiciava una lectura democràtica (d'un text que no ho era) que obria un front de contestació continuada del paper de la corona.¹⁰ Més que per un continuisme conservador, l'estat liberal espanyol es caracteritzà, fins al 1875, per una fortíssima conflictivitat.

Eixe conflicte polític continuat s'ha de posar en relació amb la interpretació social del procés revolucionari. Com exemplifica el llibre d'A. M. Garcia Rovira, la participació popular fou un element decisiu en l'avanç de la revolució: el predomini posterior de la burgesia agrària en fou el resultat, però no l'única clau interpretativa. D'altra banda, el procés revolucionari va ser un element substancial en la formació de les classes socials —si entenem aquest concepte d'una manera no exclusivament formal— i en la definició de llurs actituds polítiques. La creació d'un «interès comú» entre els grups benestants fou llarga i contradictòria, ben lluny de la lectura lineal que alguns han fet de la fórmula fontaniana. La classe dominant va ser profundament alterada per la revolució: es produí una dramàtica selecció dels sectors aristocràtics i burgesos, que aconseguiren formar part del nou grup dirigent,¹¹ mentre s'hi incorporaven noves promocions burgeses, enfortides per la reforma agrària liberal i per la construcció de l'aparell estatal; l'Església va veure reduït el seu paper com a poder econòmic, tot i mantenir, *després* del 1845, una influència social remarcable.

Els canvis també foren importants pel que fa a les classes subalternes: lluny d'una massiva proletarització, les mesures agràries revolucionàries contribuïren, en moltes zones, al manteniment i a la consolidació d'una pagesia molt diversa en allò que es refereix a la seua situació i a les expectatives a curt i llarg terme,¹² la qual cosa ha fet necessària una reconsideració en profunditat del fenomen carlí.¹³ En definitiva, més enllà d'un mer canvi formal, la revolució liberal espanyola introduí elements decisius de discontinuïtat social. Un darrer element ens introdueix finalment en matèria: el radicalisme liberal esdevingué, a partir del període revolucionari, un poderós factor de cohesió entre les classes populars urbanes.

És en aquest punt que incideix especialment el llibre d'A. M. Garcia Rovira. L'obra

8. Aquest darrer aspecte no serà desenvolupat al text. Però val la pena recordar que les transformacions induïdes per la reforma agrària liberal no tingueren com a resultat universal l'endarriment agrari, sinó un panorama bastant més complex. El mateix pot predicar-se respecte al creixement industrial: fou lent, però existí i va ser més variat (almenys regionalment) del que fins ara se suposava. Remet el lector als treballs recents de R. Garrabou, S. Calatayud, J. Nadal, A. Carreras, etc.

9. Una perspectiva comparada amb el cas prussià, J. MILLÁN, *La resistència antiliberal a la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?*, dins J. M. FRADERA, R. GARRABOU, J. MILLÁN, *Carlisme i moviments absolutistes* (Vic 1990), ps. 27-58; hi ha qui després ha emprat l'argument, sense especificar-ne la font... Shubert (*op. cit.*, ps. 17 i 395) ha calculat que, de fet, Espanya va ser el país europeu amb major durada dels sistemes de govern representatiu durant el segle XIX, amb la possible excepció francesa.

10. J. VARELA, *La Constitución de Cádiz y el liberalismo español del siglo XIX*, «Revista de las Cortes Generales», 10 (1987), ps. 27-109.

11. RUIZ, *op. cit.*

12. P. SAAVEDRA, R. VILLARES (eds.), *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX* (Barcelona 1991).

13. MILLÁN, *op. cit.*

inclou dos aspectes indestriables: una anàlisi de la situació política sota el règim de l'Estatut Reial i una reconstrucció de l'actuació política de les capes populars urbanes —de les barcelonines, en especial— en aquella circumstància. En opinió de l'autora, no és cert que la divisió liberal en aquell parlament prefigurara la ulterior escissió entre moderats i progressistes; figures de trajectòria posterior divergent no podien fer altra cosa que combatre una política: la del *justo medio* de Martínez de la Rosa, que, amb la seua intenció d'evitar un trencament revolucionari i arribar a una certa entesa amb el sector més moderat del carlisme, no duia enlloc. La divisòria real dintre el liberalisme separava els partidaris d'aquella actuació legal dels qui, tot i compartir un ideari semblant (que incloïa la revisió de la Constitució de l'any 12), continuaven propugnant la via insurreccionalista dels anys anteriors¹⁴. La impotència dels uns i dels altres va fer que, a principis del 1835, la situació política arribara a un autèntic atzucac, resolt només amb l'esclat de les revoltes urbanes d'aquell estiu. La mobilització popular obligà la burgesia liberal a abandonar la passivitat i a encapçalar la revolució. I ho va fer perquè el liberalisme radical, que semblava controlar el moviment popular, va quedar desacreditat quan es va produir l'atac al vapor «Bonaplata», indicatiu, a juí de l'autora, de la relativa autonomia d'un «poble menut» vinculat, materialment i ideològicament, al món de la petita producció. L'agitació popular, sovint presentada com un fenomen pre-polític i subordinat a l'actuació liberal, fou en definitiva el veritable desencadenant de la revolució.

La simple enunciació de la tesi ja posa en relleu la fondària de les implicacions d'un treball ambiciós, tant per l'impressionant esforç documental i crític¹⁵ com per la confrontació contínua de la recerca local amb l'estudi de la política en l'àmbit més general. Tanmateix, és possible discrepar tant pel que fa a l'anàlisi de la conjuntura política de 1834-35 com per allò que es refereix a la concepció de la insurgència i, en un pla més general, a l'anàlisi social dels fets polítics.

En primer lloc, el llibre s'emmarca voluntàriament dintre eixa línia interpretativa que subratlla el caràcter limitat i conservador de la revolució liberal. No debades, i com ha estat ben assenyalat, l'estudi d'A. M. Garcia Rovira «pretén portar fins a les darreres conseqüències la interpretació fontaniana de la crisi de l'Antic Règim a Espanya».¹⁶

Però, alhora, l'anàlisi de l'autora accentua extraordinàriament el caràcter de trencament polític que assolí l'episodi del 1835, una ruptura que s'atribueix especialment a la participació popular. Eixa ambivalència fa que la descripció de la conjuntura política de 1834-35 resulte, a voltes, bastant discutible. Així s'esdevé, per exemple, amb la caracterització del projecte polític encarnat en l'Estatut Reial com una via exclusivament continuista i gens relacionable amb el liberalisme, per més que ens siguem evidents, *a posteriori*, la seua migradesa i —com l'autora raonadament explica— la seua escassa viabilitat en aquella situació concreta.¹⁷

14. Cf. I. CASTELLS, *La utopia insurreccional del liberalismo. Torrijos y las conspiraciones liberales de la década ominosa* (Barcelona 1989).

15. Hi ha exemples impressionants de fertilitat en l'anàlisi d'una documentació escassa, com els referits al pronunciamient del tinent Cardero (ps. 185 i ss.) o al motí de Saragossa el 1835 (ps. 227 i ss). De vegades, però, la meticulositat crítica va en detriment de l'agilitat de la narració, tot amagant encerts singulars d'estil, com ara l'ús de la ironia (ps. 153 o 332, per exemple). En altres ocasions, l'argumentació és poc clara (ps. 65, 145-146 o 208), avança en abstracte (ps. 61-62, per donar-ne un sol exemple) o fa salts lògics (p. 334). Eixes febles són més evidents perquè el llibre no té conclusions (el sentit general de l'obra es pot copsar amb més facilitat a l'article *Liberalisme «no respectable» i poble menut urbà: bullangues i revolució liberal (1832-1835)*, «Recerques», 22, 1989, ps. 45-62), manca no coberta per una introducció excel·lent.

16. RISQUES, *op. cit.* L'abundant utilització d'un autor com A. Gil Novales al llarg del text (p. 88, per exemple) apunta en la mateixa direcció.

17. El mateix s'esdevé amb la mateixa figura de Martínez de la Rosa: la seua consideració com a liberal era (com s'insinua a la p. 184) sols cosa del passat? L'antiliberalisme militant, que jutjava

Per tal de posar en relleu el paper rupturista de la mobilització popular, A. M. Garcia Rovira emfasitza, en la seua descripció de la política del règim estatutari, la notable inclinació envers la dreta i la manca d'iniciativa política de tots els grups liberals presents als estaments. I això no encaixa gens amb altres estudis, amb rigorosa base empírica, que dibuixen amb claredat l'impuls d'una ben decidida oposició parlamentària a l'*Estatuto de Procuradores*, o que mostren qui actuà, *de facto*, com a cap d'eixa oposició, al davant de l'agitació antigovernamental a València.¹⁸ La imatge d'un Joaquín M. López dirigint la insurrecció valenciana s'adequa ben poc amb el retrat ultraconservador que A. M. Garcia Rovira fa del liberalisme present al parlament.

El segon aspecte discutible es refereix al plantejament de l'anàlisi social del significat de les idees i tendències polítiques. La historiadora de les bullagues crítica amb virulència allò que anomena «un economisme mecanicista —si es vol, un marxisme esquemàtic i reduccionista—»¹⁹ i és lògic que rebutge una «concepció esquemàtica del que anomenem liberalisme» (p. 51). Per què, aleshores, s'al·ludeix reiteradament al «contingut de classe del liberalisme com a bloc» (p. 349)? Era el liberalisme —o aquells liberalismes— una ideologia burgesa?

La mateixa autora vacil·la en aquest punt: «Seria interessant indagar el significat exacte de termes com igualtat, llibertat o propietat en la mentalitat popular entre 1833 i 1837...» (p. 57). Amb les autoritats del marxisme britànic —però reconeixent la manca de prova empírica—, es conclou: «L'ideari de la llibertat, la igualtat i la propietat podia albergar diferents interpretacions» (p. 366).

No, el liberalisme no fou una ideologia burgesa, en el sentit literal de l'expressió, sinó una constel·lació ideològica d'abast universalista i contingut emancipador, en relació amb la qual es definirien les posicions polítiques, els grups socials i les actituds classistes.²⁰ Sols eixa ambivalència ordre/subversió en la lectura social de l'ideari liberal permet que ens preguntem per la influència de les experiències de l'etapa revolucionària en els períodes posteriors. En efecte, és des d'eixa consideració complexa del liberalisme que podem comprendre l'estreta relació entre l'evolució de les actituds polítiques i el procés de formació de les classes socials.

Se li ha reprotxat, i amb raó, a A. M. Garcia Rovira l'èmfasi, desproporcionat a les proves empíriques, que posa en l'autonomia d'acció i ideari dels sectors populars barcelonins en la revolució del 1835.²¹

Tant si la hipòtesi de l'autora es confirma com si no es confirma en posteriors recerques, l'accent posat en l'actuació de les classes populars és una fita en la tendència creixent a considerar el radicalisme liberal com a eix de la contestació política popular al llarg del segle XIX. És aquesta tradició liberal —radical— que, com ací se suggereix, s'inicia en un període tan llunyà com el revolucionari, la que serveix de base a les més

Llauder —situat políticament més a la dreta que *Rosita la pastelera*— un «pérfido» (p. 298), què en devia pensar, de Martínez de la Rosa? El suggeriment que l'hipotètic atemptat contra el cap de govern fos sols un muntatge (ps. 233-240) és un dels fragments menys convincents del text.

18. I. BURDIEL, *La política de los notables. Moderados y avanzados durante el régimen del Estatuto Real (1834-36)* (València 1987), p. 97 i ss. i 168 i ss.

19. La citació correspon a la p. 229, en ocasió de la crítica del llibre de C. FRANCO, *Los motines y la formación de la Junta Revolucionaria de Zaragoza en 1835* (Saragossa 1981); però, allí mateix, l'autora manifesta el seu acord amb afirmacions com la que identifica la «*revolución burguesa anti-feudal*» amb el llindar entre els modes de producció feudal i capitalista. I, francament, eixa argumentació —i eixe llenguatge—, si denoten alguna cosa és la pudor d'eixe marxisme mecànic tan denostat. Cf. sobre aquesta qüestió, el pròleg de P. RUIZ dins BURDIEL, *op. cit.*, ps. 11-21.

20. Qui suggereix aquesta idea és M. C. ROMEO, *Entre el orden y la revolución. La formación de la burguesía en la crisis de la monarquía absoluta (1814-1833)* (Alacant, Inst. J. Gil-Albert, 1993), cap. 2.

21. RISQUES, *op. cit.*

importants manifestacions d'una cultura popular de resistència a la dominació, que tindria en els republicans la seua concreció més generalitzada. Una cultura de resistència bastida sobre la realitat social concreta de les classes populars urbanes de Catalunya i el País Valencià: el radicalisme liberal fou l'expressió política, com justament apunta la historiadora de les bulllengues, d'uns sectors populars més vinculats al món de la petita producció que no al proletariat industrial.²² Fou la percepció popular d'aquell trencament revolucionari liberal l'arrel profunda, oblidada sovint per nosaltres, historiadors especialitzats, però vivida en el testimoniatge dels coetanis i en la tradició urbana,²³ de la reiterada «insurgència» del XIX, a què va fer referència, fa ja molts anys, Joan Fuster.²⁴

I per què no relacionar, com fa A. M. Garcia Rovira (ps. 55-56), eixa contestació política d'orientació democràtica, amb la conformació concreta, històrica, de les burgesies catalana i valenciana, com a classe social? L'opció preferent del liberalisme oficial per fórmules polítiques extremament oligàrquiques, allò que se sol anomenar moderantisme, ha estat interpretada, generalment, com a índex de l'escassa consistència d'unes burgesies que capitularen davant l'hegemonia aristocràtica. No és possible reprendre aquest problema des de la perspectiva de la por que la mobilització amb component popular, inspirada en eixa tradició liberal, provocà en les noves classes dominants? No fóra millor concebre aquestes reaccions defensives com a productes «precisament [de] l'extraordinària precocitat i densitat de la instal·lació burgesa, donada la gran conflictivitat que desvetllà i el medi tan advers on es produí?»²⁵

A la llarga, les dissensions que al si de la nova classe dominant va produir el desacord respecte a quines solucions polítiques calia oposar a la politització popular²⁶ dugueren a l'assaig del 1868. El progressisme fracassà en el seu intent d'estabilitzar un règim liberal; de nou s'ha d'acudir al radicalisme urbà per explicar, en part, eixe fracàs. Fou la derrota política del progressisme allò que féu inevitable, i fins i tot atractiu per a la gran majoria de sectors burgesos disconformes, el consens restauracionista.²⁷ I és amb la Restauració, i no abans, que s'inicia verament la «peculiaritat» espanyola. És en eixe moment que comença la divergència creixent entre la capacitat d'integració del sistema polític-constitucional espanyol i la que mostraren alguns dels països del seu entorn.²⁸

22. Cf l'anàlisi de l'impacte de la tradició radical-liberal en la cultura política de les classes populars de València en els anys a cavall entre els segles XIX i XX, dins R. REIG, *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer. València, 1898-1906* (València 1982). Sobre el pes d'aquests sectors en el teixit social i polític urbà, per exemple, de finals del segle XIX, P. GABRIEL, *La població obrera catalana, una població industrial*, «Estudios de Historia Social», núms. 32-33 (1985), ps. 191-232, i els diversos estudis sobre els republicanismes: R. Gutiérrez, C. Duarte, M. Martí, etc. Aquest lligam és posat en relleu, en una interpretació suggerent, a J. MILLÁN, *L'economia i la societat valencianes, 1830-1914. Les transformacions d'un capitalisme perifèric*, dins P. RUIZ (coord.), *Història dels Països Valencians* (Barcelona 1990), ps. 29-76.

23. *Vid.*, per exemple, l'impressionant fresc de l'experiència política dels sectors populars de València durant el segle XIX a Juli JUST, *Blasco Ibáñez i València* (València 1990 [1929]).

24. J. FUSTER, *Nosaltres els valencians* (1977 [1962]), *passim*.

25. Empra la citació, tret de context (però creient que apunta en la direcció que assenyalen), de J. M. FRADERA, *El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)*, «Recerques», 23 (1990), ps. 53-71.

26. Una hipòtesi més complexa que l'exposada, J. MILLÁN, *Burguesia i canvi social a l'Espanya del segle XIX*, «Recerques», 29 (1994).

27. Un consens burges que fou durador al País Valencià: M. MARTÍ, *La societat valenciana de la Restauració (1875-1914): estabilització del domini burges i contestació renovada*, dins RUIZ (coord.), *op. cit.*, ps. 137-166, i sols fràgil al Principat (B. RIQUER, *Burgesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració*, «L'Avenç», 53, 1982, ps. 72-74).

28. Com ja assenyalaren, fa anys, M. ARTOLA, *Partidos y programas políticos, 1808-1936* (Madrid 1977), vol. 1, ps. 322-325, i J. M. JOVER, *La època de la Restauració. Panorama polític-social, 1875-1902*, dins *Revolució burgesa, oligarquia i constitucionalisme (1834-1923)* (Barcelona 1981), ps. 291-293.

La desaparició de la democràcia de l'horitzó polític,²⁹ el tancament del cicle d'ines-
tabilitat obert per la revolució liberal, és un factor no menyspreable en l'anàlisi de la cri-
si espanyola de finals de segle (una crisi que comportà, entre altres efectes, el de la con-
solidació de projectes nacionals no espanyols). I, aleshores, calia «regenerar» Espanya. I
rescriure la història del segle XIX.

És davant aquesta rescriptura de la història que assoleix una gran rellevança el canvi
d'interpretació sobre el fenomen de la revolució liberal. I això pot explicar, parcialment,
per què treballs com el d'A. M. Garcia Rovira han tingut un ressò comparativament
escàs. Hi ha corrents historiogràfics gens interessats per problemes com el del canvi
social i la politització popular del XIX. Entre el marxisme dogmàtic, que perviu, i la
història inspirada en un vague neoregeneracionisme espanyol, entestada a descriure una
modernització que sols s'estaria produint durant el segle XX, una obra com la que
comentàvem havia de passar necessàriament desapercebuda. De coses com aquesta sols
ens pot deslliurar un debat obert que trenque amb la hiperespecialització acadèmica.

MANUEL MARTÍ

L'INTEGRISME A CATALUNYA, 1881-1888

Jaume Vicens i Vives es va fer ressò del debat que Fèlix Sardà i Salvany provocà
amb *El liberalismo es pecado* (Barcelona 1884), «un dels llibres més discutits de l'èpo-
ca».¹ La desqualificació del liberalisme era un tòpic del discurs de la jerarquia eclesiàsti-
ca sobre la societat civil en el transcurs del segle passat i de bona part del present.
L'impacte aconseguit de fet per l'escrit de Sardà responia al significat que, ja des de bon
començament, l'autor li va voler atribuir, d'artefacte de gran potència, activat en unes
circumstàncies de conflicte ja declarat entre catòlics que concebien de manera molt
diversa el paper de l'Església enmig d'una societat organitzada segons els principis del
liberalisme. En concret, per a Sardà i una gran majoria de catòlics, l'Església havia de
continuar essent un focus de resistència a l'estat liberal i afavorir així l'alternativa carli-
na. Per a altres grups de catòlics —minoritaris— calia que l'Església acceptés els fets
consumats, que cerqués un estatut pràctic de convivència propiciadora de la pau social,
ja alterada per tres guerres civils en poc més de quaranta anys, i que cancel·lés la hipote-
ca carlina sobre la pertinença eclesiàstica, segons la qual tot catòlic havia de ser carlí.

No es tractava, doncs, d'una polèmica de sagristia, sinó d'un debat l'objectiu del
qual, tant d'una banda com de l'altra, era aconseguir un paper decisiu en la qüestió del
pes real que l'Església havia de tenir sobre la vida civil.

El context

En la proscripció eclesiàstica del liberalisme, el que hi havia en joc no era, doncs,
exclusivament, la fidelitat a unes fórmules doctrinals. El fons de la qüestió era, per una

29. Eixe, i no altre, era l'objectiu dels organitzadors del sistema, com es desprèn de J.
VARELA, *Los amigos políticos...* (Madrid 1977), encara avui l'estudi més solid sobre aquest engran-
atge polític; sorprèn que hi haja qui encara es pregunte per què no el democratitzaren...

1. *Industrials i polítics del segle XIX a Catalunya* (Barcelona 1958), p. 116.